

Могат ли и как бедните страни да станат богати?

Конкурс за есе на Българска Макроикономическа Асоциация

Георги Атанасов Демирев

gdemirev@uni-sofia.bg

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Икономика II курс

На границата между два свята

Едва ли съществува място с по-неподходящо име от Корейската демилитаризирана зона. Простираща се на 250 км по дължината на 38^{ми} паралел, разделителната ивица между Северна и Южна Корея е сочена за най-добре охраняваната граница на света. Мрежи бодлива тел, минни полета, бункери и тежковъоръжени патрули са обичайна гледка за широката 4 км буферна зона.

До преди 60 години Корейският полуостров е единна административна единица в рамките на Японската империя. Районът е сред най-бедните в света, а начинът на живот на гражданите на Сеул по нищо не се различава от този на сънародниците им в Пхенян. Днес демилитаризираната зона служи не просто за граница между две държави – тя разделя два противоположни свята.

Южна Корея днес е една от най-развитите икономики в света. „Чудото на река Хан“ е член на Г-20 и ОИСР. Южнокорейски фирми като Самсунг, Хюндай и LG са сред най-иновативните компании в света, а жителите на страната се радват на средна продължителност на живота от над 80 години. Междувременно Северна Корея е смятана за една от най-бедните държави на планетата. Дори базови удобства като жилищно отопление са недостижими за голяма част от населението, а глада и недоимъка са ежедневие. Средната продължителност на живота е с над 10 години по-ниска от тази на южните им съседи.



Снимка 1 Източник: Business Insider

Разликата между световите на Северна и Южна Корея може да се види най-добре от борда на Международната космическа станция. Снимка 1 показва нощен изглед над Корейския полуостров. Територията на юг от демилитаризираната зона е залята от море от светлина, докато този на север е обхванат от първобитен мрак. Историята на Южна Корея доказва, че една бедна държава може в рамките на половин век да влезе в редовете на най-богатите. В същото време историята на Северна Корея е пример за това

как при същите начални условия същата тази бедна държава може да стане още по-бедна. Защо двете половини на полуострова са толкова различни днес? Как бедните страни по света да повторят съдбата на Южна, а не на Северна Корея? Какво определя бедността и богатството на една държава?

Към черната дъска

Какво определя бедността и богатството на една държава? От Адам Смит до наши дни редица икономисти са си задавали този въпрос. Задавал си го е и професорът от МИТ Робърт Солоу. През 1956 бъдещият нобелов лауреат прави първата крачка към отговора му със своя неокласически модел на растеж¹. Именно този модел става основната теоретичната рамка за разбиране различията между бедни и богати държави.

Накратко, моделът на Солоу разглежда произведените блага в дадена икономика като функция на наличните количества труд (L) и капитал (K), на нивото на човешки капитал (H)^{*}, както и на общата производителност (A). Константата A се счита за екзогенна променлива и включва в себе всеки един фактор, който мести производствената крива (например развитие на технологиите):

$$Y(t) = A(t)f(K, H, L)$$

Солоу доказва, че всяка страна има свое „устойчиво състояние“ – равновесно ниво на производство на единица труд, към което икономиката на страната се стреми в дългосрочен план. Според модела, устойчивото състояние зависи от три параметъра: нормата на спестяване s , прираста на населението n и темпа на амортизация δ . При едни и същи нива на обща производителност увеличение в n или δ води до по-ниско ниво на производство в устойчивото състояние, а увеличение на s до по-високо.

С толкова силен аналитичен инструмент, колкото е моделът на Солоу, на пръв поглед изглежда, че можем лесно да предвидим (а оттам и да променим) темпа на растеж на дадена икономика. Истинският свят обаче се оказва по-сложен от диференциалните уравнения, използвани при конструирането на модела. Когато година по-късно Робърт Солоу решава да изпробва модела си с емпирични данни, той получава изненадващи резултати³. Оказва се, че всички ендегенни променливи и параметри – L, K, H, s , n , δ – могат да обяснят едва една-осма от растежа на САЩ в периода 1909-1949. Останалите седем-осми се дължат на преместване на производствената функция, т.е. на увеличение на константата A. Следователно, за да разберем какво прави една бедна държава богата, трябва първо да разберем какво се крие зад тази константа.

От Блекбърн до Нотингам

През 1768 година разярена тълпа нахлува в малка занаятчийска работилница в Блекбърн и унищожава намиращото се в нея оборудване. Собственик на работилницата е английският изобретател Джеймс Харгрийвс, а целта на нападението е неговата предачна машина – „the spinning Jenny“. Тълпата се състои изцяло от местни занаятчии,

^{*}В допълнения модел на Манкю, Ромър и Уайл²

предвестници на лудитското движение. Причината за нападението е страхът им, че новото изобретение ще ги остави без препитание.

След инцидента Харгрийвс се мести в Нотингам, където отваря нова работилница. Не след дълго получава патент за изобретението си и продължава да работи необезпокояван. Днес неговата „Джени“ се счита за едно от изобретенията дали начален тласък на индустриалната революция. Именно подобни нововъведения увеличават общата производителност в дадена икономика или както би казал Солоу, повишават стойността на А. Благодарение на тях Англия се превръща в най-богатата държава в онова време.

Борбата между лудитите и Харгрийвс е пример за съзидателно разрушение – процес, при който действащи технологии и обществени отношения биват унищожени, за да направят път на нови, по-ефективни такива. Терминът съзидателно разрушение е въведен за пръв път от Карл Маркс, за да илюстрира най-лошите черти на капитализма. По-късно последователите на Йозеф Шумпетер ще го използват, за да покажат най-добрите.

Съзидателното разрушение е процес, при който статуквото в икономиката е нарушено от предприемачи, които чрез въвеждането на иновации се надяват да извлекат печалба. Въпросните иновации могат да бъдат както технически, така и организационни, но винаги биват по-ефективни от съществуващите методи. В резултат на това иновативните предприемачи се радват за кратко на аномална печалба, докато иновацията не бъде усвоена и от други. Това води до ново статукво и процесът може да започне отначало⁴.

Именно безкрайният процес на съзидателно разрушение се крие зад онези седем-осми от растежа на САЩ, които Солоу не може да обясни. Изводът е, че една страна трудно може да стане богата, ако не разчита на интензивно съзидателно разрушение. Всички страни и епохи имат своите лудити и своите предприемачи, но само част от държавите се радват на съзидателно разрушение. Каква е причината лудитите да печелят толкова често и на толкова много места по света?

Създадени от човека ограничения

„Велик е нашият грях, ако страданията на бедните са причинени не от природните закони, а от човешките институции.“ записва на страниците на своя дневник Чарлс Дарвин по време на пътешествието си на борда на „Бийгъл“⁵. Именно различните „човешки институции“, различните начини на уредба на обществото определят победителя в битката между лудити и иноватори. Но какво точно са институциите?

Според дефиницията на Дъглас Норт това са „правилата на играта в едно общество или, по-формално, създадените от човека ограничения, които оформят човешките взаимоотношения“⁶. С други думи институциите определят стимулите в една икономика. За да се радва една страна на скоростно нарастване на производителността и висок темп на икономически растеж, тези стимули трябва да благоприятстват процеса на съзидателно разрушение.

Основната институция, която прави това, е правото на собственост. Ако в една икономика съществуват ясно определени и стриктно спазвани права за собственост, собствениците на различни видове имущество имат интерес да инвестират в него и да развиват потенциала му. Ако, от друга страна, собствеността в една страна не е неприкосновена не съществуват почти никакви стимули за инвестиции и иновации, тъй като никой не може да бъде сигурен, че ще пожъне плодовете от собствените си усилия. Ако лудите можеха безнаказано да унищожават работилница след работилница индустриалната революция би била немислима.

Правата на собственост се отнасят не само до физическото имущество, но и до интелектуалното такова. Най-ярък пример за значението на интелектуалната собственост е великият американски предприемач и изобретател Томас Алва Едисон. За своя 84-годишен живот Едисон успява да придобие впечатляващите 1093 патента. От лабораторията в Менлоу Парк, която той ръководи, излизат такива изобретения като фонографа, филмовата камера и съвременната електрическа крушка. Благодарение на институцията на правото на собственост нововъведенията на Едисон допринасят за огромното увеличение на производителността в САЩ през първата половина на ХХ век. Именно това увеличение озадачава Робърт Солоу през 1957. Виждаме, че тези седем-осми от растежа на САЩ, които моделът на професора не може да обясни не биха били възможни без институцията на правото на собственост.

Но и най-ясно дефинираните права за собственост не са достатъчен стимул за инвестиции и иновации, ако тази собственост може да бъде заграбена или отчуждена във всеки един момент. Едва ли някой може да си представи развиването на успешни и иновативни компании в Сомалия или Южен Судан. Безредието и политическата несигурност в тези две страни обезкуражават всяко едно продуктивно действие. Институцията, която решава този проблем, е централизираната държавна власт, която упражнява „монопол върху насилието“. Единствено в страните, в които е налице политическа стабилност и държавата е способна да защити своите граждани, е възможен процесът на съзидателно разрушение.

Тук обаче възниква въпросът щом държавата притежава монопол върху насилието какво ще защити гражданите от държавата? Президент Мобуту Сесе Секо успява да се задържи на върха на властта в Конго (преименувана от него на Заир) повече от три десетилетия. За това време той управлява сравнително необезпокоявано, а режимът му разполага с пълен монопол върху насилието. Въпреки това в африканската държава не се случва никакво съзидателно разрушение. Напротив, по негово време страната страда от хронична инфлация, чести девалвации на валутата и е редовен претендент за държава с най-нисък БВП в света. Причината за това е, че Мобуту използва монопола върху насилието не за да защити своите съграждани, а за да извлече най-много лични облаги за тяхна сметка. Докато народа на Конго живее с доход на ръба на физическия минимум, Мобуту и съпругата му редовно пътуват с личния си Конкорд за следобедно пазаруване в Париж⁷.

Историята показва, че поведение като това на президент Мобуту е по-скоро нормата, отколкото изключение в обществата, постигнали монопол върху насилието. В тези

случаи съзидателното разрушение и произтичащият от него икономически растеж са също толкова невъзможни, колкото и при обществата, обхванати от анархия. Следователно, за да може една бедна страна да стане богата, на нея са й нужни и институции, които ограничават правомощията на изпълнителната власт.

По времето на Джеймс Харгрийвс в Англия парламентът е именно такава институция. В този период властта на монарха вече е силно ограничена и почти всички важни решения се взимат от събранието. Макар по това време парламентът да не е бил представителство на всички граждани на Британската империя, в него все пак са били застъпени разнообразни интереси. Представителство имали и земевладелската аристокрация, и гилдиите на занаятчиите, и търговците, и зараждащата се класа на манифактуристите. Това широко споделяне на властта означава, че нито една малка група не може да спре процеса на съзидателно разрушение.

Наличието на отворена политическа система позволява и съществуването на неприкосновено право на собственост, прозрачна и справедлива съдебна система, ефективни регулаторни органи, институции за социално включване⁸. Това поставя демокрацията в една или друга форма в ролята на основна институция за растеж и обяснява защо днес Демократична република Конго е една от най-бедните, а Великобритания една от най-богатите държави в света.

Рецепта за успех?

Отворените и справедливи институции позволяват съзидателно разрушение. Съзидателното разрушение създава иновации. Иновациите водят до покачване на общата производителност в икономиката. По-високата производителност означава по-бърз икономически растеж, а икономическия растеж прави една бедна страна богата. Щом всичко е толкова ясно и праволинейно, защо тогава все още има бедни страни по света? Знаейки, че институциите стоят в основата на този механизъм, изглежда логично да вземем институциите, които са доказали ефективността си в богатите страни и да ги приложим в бедните такива. По този начин бихме имали една универсална рецепта за успех, която да осигури растеж и просперитет за всички.

Подобна логика е следвал и английският икономист Джон Уилямсън. През 1989г. той предлага списък от 10 мерки за институционална реформа, който би трябвало да гарантира растеж. В този списък може да намерим защита на правото на собственост, фискална дисциплина, отвореност към преки чужди инвестиции, пазарно-базирани лихвени проценти и либерализация на търговията. Трудно може да се намери икономист, който да оспори позитивния ефект, който мерките от списъка на Уилямсън са оказали на икономиките на развития свят. Затова и той бива използван като наръчник от Международния валутен фонд и Световната банка при съветите им за реформи в развиващите се страни. Тъй като и двете институции са базирани във Вашингтон, списъкът на Уилямсън става известен като Вашингтонския консенсус.

За момент изглежда сякаш загадката как бедните страни да станат богати е решена. Вашингтонския консенсус работи безупречно в редица от страните, в които е приложен

– Чили, Чехия, Словакия, Полша успяват да постигнат впечатляващи темпове на растеж и да се придвижат нагоре по стълбицата на богатството. За жалост обаче не всяка страна, приложила рецептата на МВФ и Световната банка, може да се похвали със същото. Въпреки, че Вашингтонският консенсус е приложен в малка или голяма степен в цяла Латинска Америка, резултатите са незадоволителни. Мексико, Аржентина, Бразилия, Колумбия, Боливия и Перу до една не успяват да увеличат значително стандарта си на живот в резултат от прилагането на мерките на Уилямсън⁹.

В същото време на другия край на света започва да се говори за „чудеса на растежа“, за азиатски дракони и тигри. През втората половина на ХХ век регионът на Югоизточна Азия става свидетел на изключителни темпове на икономически растеж. Между 1954 и 1971 реалният брутен национален доход на Япония нараства близо 6 пъти¹⁰, а между 1965 и 1991 реалният БВП на Сингапур се увеличава 10 пъти¹¹. Доскоро бедни азиатски държави като Китай, Тайван, Малайзия и Индонезия бързо се превръщат в едни от най-развитите икономики.

Но за разлика от Латинска Америка, страните от Югоизточна Азия не спазват универсалната рецепта за растеж. Всяка една от тях, с изключение на Хонконг, полага основата на своя растеж върху субсидирани сектори и компании, подкрепени от държавата. Дълги години в повечето от тях съществуват значителни ограничения върху вноса и директните чужди инвестиции. Насочено кредитиране, субсидиран износ и протекционизъм са сред най-често използваните оръжия на азиатските тигри. Това обичайно се случва в условията на авторитарни или в най-добрия случай меритократични режими. Всичко това е в остър конфликт с предписанията на Вашингтонския консенсус. Едва след като са се установили като част от развития свят държавите от Югоизточна Азия предприемат стъпки за дерегулация и либерализация, както и постепенно преминаване към демократично управление.

Историите на Латинска Америка и Югоизточна Азия ни показват, че не съществува универсална рецепта за икономически растеж. Институциите, които работят толкова добре в Западния свят, се оказват недотам ефективни на юг от Рио Гранде. Методите на азиатските тигри, от друга страна, едва ли биха сработили където и да е другаде по света. Институциите не идват в „един размер за всички“, а имат различни прояви при различни обстоятелства. Какви са точните правила, които трябва да въведе едно общество, за да стимулира съзидателното разрушение и икономическия растеж, зависи от уникалните особености на това общество. За да стане една бедна страна богата, тя трябва сама да намери тези „създадени от човека ограничения“, които работят най-добре за нея.

Обратно на 38^{ия} паралел

Вече можем да дадем отговор на въпросите, които си зададохме в началото и да си обясним различията между двата свята, разделение от Корейската демилитаризирана зона. Причината за тези различия се корени в различните институции, които двете страни са изградили. При напълно идентични начални условия тези различни правила

са успели само за шест десетилетия да преобразят до неузнаваемост двете половини на Корейския полуостров.

В Северна Корея наблюдаваме един от най-авторитарните режими на света. Работническата партия на КНДР контролира всеки един аспект от живота на своите поданици, а самата партия е под едноличната власт на генералния си секретар Ким Чен Ун. Частната собственост не съществува, а разпределението на богатата се извършва по усмотрението на Пхенян. Всяко едно отклонение от партийната линия се наказва в трудови лагери с нечовешки условия¹². При тези условия и най-ограниченото съзидателно разрушение е немислимо. В резултат на това общата производителност остава на безпрецедентно ниски равнища, а икономически растеж на практика няма. Северна Корея е изглежда обречена на бедност.

На юг виждаме коренно различна история. Южна Корея е един от примерите за азиатски тигър. След края на Корейската война страната успява да изгради свои собствен набор от институции, които, макар и да се отклоняват от рецептата на Уилямсън, се оказват напълно благоприятни за растеж. Процесът на съзидателно разрушение се задейства на високи обороти, раждайки иновативни компании, които постоянно увеличават продуктивността на корейската икономика. Резултатът от това е, че днес Южна Корея е една от богатите държави на света и продължава да става все по-богата.

Когато дефинирахме институциите казахме, че те са *създадени от човека* ограничения. Всяка страна сама избира правилата, по които ще се развива нейната икономика. Тя може да избере пътя на Северна Корея и да остане бедна завинаги или този на Южна Корея и да достигне богатството на развития свят. Правилният път не е лек - той почти винаги включва преодоляването на репресивен елит, подобен на този в Конго, както и изграждането на институции, улавящи местните особености. Въпреки това избор съществува и от този избор зависи как ще изглежда след 60 години една страна, погледната от космоса.

Използвана литература

¹Solow, R.M. (1956) A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 65-94

²Mankiw, N.G., Romer, D., & Weil, N.D. (1992) A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 407-437

³Solow, R.M. (1957) Change and the Aggregate Production Function. *The Review of Economics and Statistics*, 312-320

⁴Schumpeter, J.A. (1942). "Capitalism, Socialism and Democracy" *Routledge*

⁵Darwin, C. (1839) "The Voyage of the Beagle" *The Harvard Classics*

⁶North, D.C. (1990) "Institutions, Institutional Change and Economic Performance" *Cambridge University Press*

⁷Acemoglu, D., & Robinson, J.A. (2012) "Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty" *Crown Business*

⁸Rodrik, D. (2000) Institutions for High-Quality Growth: What are they and How to Acquire Them? *National Bureau of Economic Research*, Working Paper 7540

⁹Rodrik, D. (2004) Growth Strategies. *Harvard University*

¹⁰Wells, L.T. (2008). Japan: The Miracle Years. *Harvard Business School Case study*

¹¹Reinhardt, F.L. (1995) Singapore. *Harvard Business School Case study*

¹²Walker, P. (2014) North Korea: 'You are brainwashed from the time you know how to walk'. *The Guardian*, web edition, February 17